

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE'DE DEĞİŞEN DOĞURGANLIK ORANLARI ÜZERİNE: DURUM TESPİT ÇALIŞMASI

A STUDY ON THE CURRENT STATE OF FERTILITY IN TURKEY

Serap KAVAS*

Öz

Bu çalışma Türkiye'de hızla azalan doğurganlık oranları üzerine sosyolojik bir bakış açısı ile durum tespit analizi yapmayı hedeflemektedir. Ülke nüfusundaki değişimin temel bir parametresi olmasına rağmen, doğurganlık ülkemiz özelinde akademik olarak pek de ilgi görmemekte, mevcut çalışmalar ise bir literatür oluşturmaya yetmemektedir. Çalışmanın vurguladığı bir diğer sorunsalda mevcut çalışmaların doğurganlık olgusunu, ülke özelini dikkate alarak ve birbirinden farklı bir dizi faktörün etkisini de dâhil ederek, incelemekten uzak durumda olmalarıdır. Son yıllarda, doğurganlığı belirleyen yaş, eğitim, sosyo-ekonomik durum gibi yapısal faktörlerin yanı sıra, literatürde "düşünsel faktörler" olarak kavramsallaştırılan, değer yargıları, değişen ideal aile algısı, bireysellik, gelişme ve modernleşme algısı gibi yaklaşımları da içeren alan çalışmalarının sayıları artmakta ve düşünsel faktörlerin önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma ülkemiz özelinde yapısal faktörlerin yanı sıra düşünsel faktörlerinde incelenerek sosyolojik bir analize tabi tutulmasının daha bilimsel ve kapsayıcı bir resim elde etmemiz için önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık, yapısal faktörler, düşünsel faktörler, gelişme/kalkınma.

Abstract

This study aims to shed light on the declining fertility rate in Turkey by bringing a sociological perspective to the very phenomenon. Although fertility is one important axis of Turkish demographic change, it does not receive much attention from the academic community in Turkey. Importantly, the existing studies evaluate the phenomenon mostly from a structural perspective. For a more comprehensive and scientific study, a combination of structural and ideational perspectives should be employed by taking the peculiar characteristics of our country. Ideational perspectives include values, norms and attitudes. Recently, inclusion of value laden factors such as ideas about freedom and equality, values and beliefs concerning family life and religious beliefs and commitments have been acknowledged as important determinants of fertility related behavior of ordinary people. In this vein, this study draws attention to the gap in the scholarly literature and suggests using a combination of structural and ideational factors in a study of Turkish fertility decline.

Keywords: Fertility, Structural Factors, Ideational Factors, Development.

Giriş

Düşük doğurganlık oranı günümüzde hemen hemen tüm dünya ülkelerinde karşılaşılan ve politik, sosyal, ekonomik, demografik sonuçları itibari ile çok tartışılan güncel bir sorundur. Birleşmiş Milletlerin raporuna göre küresel ölçekte doğum oranları 1950'lerdeki

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Şah Üniversitesi Öğretim Üyesi (Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (Tübitak) tarafından desteklenen 113K073 numaralı proje kapsamında yapılmıştır. Çalışmanın yazarı bu projede yürütücü konumundadır. Çalışmanın yayıma hazırlanma sürecinde yardımlarından dolayı Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi Goncağül Erdoğan'a teşekkürü bir borç bilirim.)

kadın başına 5 çocuktan (TFR) 2011 yılı itibari ile 2,5 çocuğa düşmüştür. Yine Birleşmiş Milletler'in raporuna göre 2050 yılına kadar bu oranın daha da düşeceği tahmin edilmektedir. Öte yandan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün son verilerine göre dünya nüfusunun % 44'ünü oluşturan, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu, 64 ülkede doğurganlık oranı nüfus biliminde yenilenme düzeyi diye adlandırılan nesli devam ettirmeye yetecek ve nüfusu sabit düzeyde tutacak seviyenin sınırında ya da bu sınırın altında seyretmektedir. Bu ülkelerden pek çoğu on yıllardır yenilenme düzeyinin çok altında (TFR 1,5) seyreden doğurganlık oranı ile nasıl baş edecekleri üzerine kafa yormakta, politikalar geliştirmektedirler (OECD), Social Indicators,, 2005). Ülkemizde ise Türkiye Nüfus ve Doğurganlık Araştırması'nun son verilerine göre doğum oranları literatürde yenilenme düzeyine yani neslin kendini yeniden üretme seviyesine çok yakın bir noktaya, 2.15 (TFR)'e kadar düşmüştür. Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında kadın başına ortalama 6-7 çocuk düşerken, istikrarlı bir şekilde ilerleyen bir düşüş gerçekleşmiş, 1968-2008 dönemindeki 40 yıllık süreçte toplam doğurganlık hızı kadın başına 5,7 çocuktan, 2,2 çocuğa düşmüştür (Koç, vd., 2008).

Doğurganlıktaki özellikle son 40 yılda meydana gelen bu büyük hareketlilik şüphesiz önemli bir merak konusudur. Literatürdeki çalışmalar doğurganlığı belirleyen faktörleri çeşitli yönleri ile analiz ederken, içinde yaşanılan sosyal bağlamın özel bir analize tabi tutulmasının gereği de gün yüzüne çıkmaktadır. Zira her ülke kendi tarihsel ve toplumsal süreçleri neticesinde pratiklerini kendine özgü olarak gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada hızla değişen doğurganlık oranlarının kaba genellemeler yerine Türkiye özeline uygun düşen bir bakış açısı ile ele alınması gerektiği üzerine durulmaktadır. Çalışma, son yıllarda hızla azalan doğurganlık oranları üzerine bir durum tespiti yapacak ve mevcut çalışmalarını değerlendirip bazı önerilerde bulunacaktır.

Literatür Özeti

Araştırmacılara göre doğurganlığın düşüşü geçici ya da süreğen bir özellik gösterebilmektedir, fakat yaygın görüş doğurganlığın bir kere düşmeye başlaması ile birlikte yeniden yükselmesinin nadir bir durum olduğudur (Daddio ve Derkole, 2005). Düşük doğum oranları yalnızca insanların yaşam tercihlerini değil; aynı zamanda onların hayatta karşılaştıkları zorlukları, aşmakta zorlandıkları sınırları gösteren bir faktör olması adına da önemlidir. Çünkü daha az çocuk sahibi olmak her durumda bir tercihi değil, çoğu zamanda bir mecburiyeti diğer bir tabirle mevcut seçeneklerin sınırlılığını gösterir. Literatürde bu duruma ışık tutan ve sıklıkla çalışılan bir konu olan arzu edilen çocuk sayısı ile gerçekte sahip olunan çocuk sayısı üzerine hiç de azımsanmayacak sayıda çalışma bulunmaktadır (Bumpass, 1987; Rindfuss vd., 1988; Thomson 1997; Westoff ve Ryder, 1977). Bu çalışmaların ortaya koyduğu gerçeğe göre günümüzde teknolojinin ve doğum kontrol yöntemlerinin de gelişmesi ile bireylerin öncelikle çocuk sahibi olma arzuları, bir çocuk daha yapma niyetleri, ya da genelde sahip olmak istedikleri çocuk sayısı onların gelecekteki doğurganlık hareketlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Öte yandan insanların ideal kabul ettikleri ya da arzu ettikleri çocuk sayısı ile gerçekte sahip oldukları çocuk sayısı örtüşmeyebilir. Örneğin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün raporuna göre, birliğe üye olan hemen hemen tüm ülkelerde arzu edilen çocuk sayısı ile gerçek hayatta sahip olunan çocuk sayısı arasında büyük bir fark vardır (OECD, Social Indicators, 2005). Bir diğer tabirle, birliğe bağlı ülkelerde bireylerin arzu ettikleri ya da ideal gördükleri çocuk sayısından daha az çocuğa sahip oldukları bir gerçektir. Ve bu durum doğurganlığın hızlı ve istikrarlı bir biçimde düştüğü bu ülkeler için pek de şaşırtıcı olmayan bir gerçektir.

Arzu edilen çocuk sayısı ile gerçekte sahip olunan çocuk sayısı arasındaki büyük fark ülkemizdeki çocuk sahibi olmak isteyen bireyler içinde geçerlidir. Bir taraftan geniş aileye sahip olmak bir ideal olarak durmakta ve bireyler birden, ikiden, hatta üçten fazla çocuk sahibi olmanın gelecekte onlar için büyük tatmin kaynağı olacağını ifade etmekte iken diğer taraftan ikiden fazla çocuk yapmama eğilimine de sıkı sıkıya bağlı kalmaktadırlar. Bu bağlamda, 2008 yılında gerçekleştirilen son Nüfus ve Sağlık Araştırması bulgularına göre iki çocuğa sahip bireylerin %72'si bir çocuk daha istemediklerini belirtmişlerdir. Yine buda çocuk sayısı

yenilenme düzeyinin sınırında olan ülkemiz için tahmin edilen bir orandır. Hayatı boyunca hiç çocuk sahibi olmama isteği Türkiye bağlamında nadir görülecek bir durum iken son yıllarda istatistiklere yansiyacak oranda bir artma göstermiştir (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008).

Düşük doğurganlık oranı politik, sosyal, ekonomik ve demografik sonuçları itibariyle toplumları etkileyen sosyal bir olgudur. Doğurganlık oranının düşmesi bir toplumda iki temel sonuca; nüfusun hızlı bir şekilde azalması ve mevcut nüfusun yaşlanmasına sebebiyet vermektedir. Nüfusun yaşlanması toplumdaki aile yapısını, yaşam düzenini, kuşaklar arası ilişkileri ve bireylerin gündelik yaşamlarını etkilerken; ekonomik açıdan da yaşlı nüfusun desteklenmesinin topluma olan ekonomik maliyetini artırmaktadır. Nüfusun yaşlanması devletin yaşlı bakımı için yeterli ve sürdürülebilir politikalar geliştirme gerekliliğini, sağlık giderleri ve emeklilik aylıklarına ayrılan kamu bütçesinin artırılmasını zorunlu kılar. Ayrıca işgücü piyasalarını önemli ölçüde etkilemektedir; işgücünün demografik yapısının değişmesine, nüfusun yaşlanması ile birlikte nitelikli ve etkin iş gücünün azalmasına neden olmaktadır (Prettner vd., 2012; Samarodov, 1999). Bu sebeple özellikle son birkaç yıldır ekonomistler nüfusun yaşlanması ve buna neden olan faktörlerden biri olan doğum oranlarının düşmesi sorunu ile özel olarak ilgilenmekte bu konunun muhtemel sebep ve sonuçları üzerine yoğun çalışmalar yapmaktadırlar.

Buna göre belli bir periyotta doğan ve günümüzde artık yaşlanmış olan bir kuşak, yeni doğan ve genç bir kuşak ile yenilenmez ise tükettiği kadar üretemeyen bir nesil geliyor demektir ki bu da ekonomik dengeler açısından önemi yadsınamayacak bir sorundur (Gruescu, 2007; Bloom vd., 2010). Bu duruma emeklilik maaşları ve sosyal sigorta sistemlerinin maliyetleri (Gruber ve Wise, 1998; Gertler, 1999; Bloom vd., 2010) birde yaşlanan nüfusun gelecek için ayırdıkları yatırımları yaşlılıklarında kullanmak üzere elden çıkarmaları eklenince (Borsch-Suppan ve Ludwig, 2009) ekonomik kaygıların düzeyi artmaktadır. Ekonomistlerin tüm bu meselelere yanıtı ise aslında basittir; geniş bir literatür nüfus artış hızının artmasının uzun vadede ekonomik durgunluğu önleyecek bir yöntem olduğunu ifade etmektedir (Romer, 1990; Aghion ve Howitt, 1992; Jones, 1995; Segerström, 1998).

Yaşlı Bir Dünyaya Doğru

Doğurganlık oranlarının düşmesinin altında yatan sebepleri anlamak sosyoloji ve nüfusbilimi disiplinlerinin en temel meselelerinden biridir ve dünya çapında geniş bir nüfusbilimi literatürü bu konu üzerine eğilmektedir. Yapılan araştırmalarda doğurganlığın artmasını ya da düşmesini belirleyen temel değişkenler ırk, etnik durum, sosyo-ekonomik statü gibi yapısal faktörler ile yaş, medeni durum ve eğitim gibi bireysel faktörler olarak belirlenmektedir (Schoen vd., 1999). Tüm bu faktörler, içinde bulunulan sosyal bağlama bağlı olarak, bazen tek bazen birbiri ile etkileşim halinde doğurganlığı etkilemektedir.

Yine bir diğer önemli etken de toplumdaki kadının pozisyonunda gerçekleşen değişimdir. Bilindiği üzere kadının toplumdaki statüsü, o toplumun demografik değişimine önemli ölçüde etki eder (Caldwell, 1982; Cleland ve Wilson, 1987; Mason ve Anju, 1987; Mcdonald, 2000). Statüleri arttıkça kadınlar, aile içinde alınan kararlarda daha çok söz sahibi olmaktadır. Bu durum ise sıklıkla geç evlenme, daha az çocuk yapma, ya da ikinci veya üçüncü çocuk sahip olma fikrini erteleme şeklinde sonuçlanmaktadır (Mcdonald, 2000; Abadian, 1996). Yapılan çalışmalar statü artması ve doğurganlık arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu; bir başka değişle statünün artması ile doğurganlığın düştüğünü tespit etmişlerdir (Cain, 1984; Balk, 1994; Basu 1996; Gwako, 1997). Örneğin, Dyson ve Moore (1983) yaptıkları çalışmada kadınların daha yüksek bir statüde oldukları Kuzey Hindistan'da çocuk sayısının Güney Hindistan'a göre daha düşük olduğunu rapor etmektedirler. Bu durumu dünya coğrafyasından pek çok örnek ile somutlaştırmamız mümkündür. Yine günümüz Türkiye'side bu noktada önemli bir örnektir. Bilindiği üzere, Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde kadın başına çocuk oranı (TDH) batı bölgelerimizdeki çocuk oranına göre belirgin seviyede daha yüksektir. İki çocuk ülkenin büyük kısmında bir nevi sosyal bir norm haline dönmüş iken,

doğu bölgelerinde bu norm etkili değildir. Örneğin batı bölgelerimizde toplam doğurganlık hızı 1.75 civarı gibi yenilenme seviyesinin altında seyrederken, doğu bölgelerimizde toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesinin üzerinde 3.25 olarak ölçülmektedir (Eryurt, Adalı ve Şahin, 2010).

Doğurganlık Oranlarında Azalma ve Düşünsel Faktörler

Gerek nüfus bilimi literatüründe, gerekse günlük hayatta insanların ifade ettikleri söylemlerde genel olarak ekonomik zorluklar, iş bulma zorluğu, gelir yetersizliği, az çocuğa sahip olunursa çocuklara daha iyi bir gelecek sağlanacağı ve standartların daha yüksek olacağı düşüncesi daha fazla çocuk sahibi olmanın önünde engel olarak ifade edilir. Öte yandan çalışmalar refah düzeyi yükselmesine rağmen bireylerin çocuk sahibi olmayı erteleme ya da sahip olmak istedikleri çocuk sayısını kısıtlama eğilimlerinin daha da arttığını göstermektedirler. Örneğin Türkiye’de en son yapılan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre en yüksek refah seviyesindeki hanelerde yaşayan kadınların doğurganlığı düşük refah seviyesindeki hanelere göre daha düşüktür. Bir diğer tabirle en düşük refah seviyesindeki bir hanede yaşayan kadının bir çocuğa daha sahip olma olasılığı, en yüksek refah seviyesindeki bir hanede yaşayan kadına göre neredeyse 1,5 kat daha fazladır (Eryurt, Adalı ve Şahin, 2010). Bu durum başka çalışmalarda da benzeri özellik göstermiştir (Cain, 1984; Balk, 1994; Basu, 1996;Gwako, 1997).

Verilerdeki bu çelişkili değişkenler geçtiğimiz son 30 yılda araştırmacıları ekonomik durum, yaş ve eğitim gibi yapısal faktörlerin dışında bireylerin motivasyonlarını etkileyen başka ara etkenler aramaya itmiştir. Araştırmacılar düşünsel faktörler diye kategori edebileceğimiz insanların algı, değer ve normatif duruşlarını etkileyen faktörlerinde en az yapısal faktörler kadar etkili olduğunu, geçmiş araştırmaları bir noktada yetersiz kılınan düşünsel faktörlerin çalışmalarda bir değişken olarak yeterince yer almaması olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan araştırmalar, dini değerler ve tutumlar, özgürlük ve eşitlik hakkındaki fikirler, bireysellik, aileye dair algı ve inanışlar gibi faktörlerin son yıllarda tüm dünyada yaşanan aile değişimi olgusu ile etkileşim içinde olduğunu göstermektedir (Thornton vd., 2012).Yine Caldwell ve Van de Kaagibi önde gelen nüfus bilimcileri Batılı yaşam düşüncesinin, özellikle Batı dışında ve gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşmasının tüm bu düşünsel faktörleri etkilediğini çalışmaları ile kanıtlamaktadırlar (Caldwell, 1982; Van de Kaa, 2010). Bu durumu açıklamak üzere kullanılan kavramlardan biri olan Gelişimsel İdealizm kavramı son yıllarda pek çok nüfus bilimci ve sosyal araştırmacı için doğurganlık oranlarındaki değişimleri açıklamak için temel bir kavram olmuştur.

Gelişimsel idealizm; modernizasyon ve kalkınma teorilerini temel alarak, Batı düşünce ve normlarının Batı ve Batı dışındaki ülkelerde nasıl direk ya da dolaylı olarak insanların hem algı hem de davranış kalıplarını değiştirdiğini inceleyen bir kavramdır (Thornton, 2001; Thornton, 2005). Özellikle aile alanında, bazı Batı düşünce ve değer kalıpları Batı dışındaki bağlamlarda etkinliğini göstermektedir. Kavram insanların yaygın olarak ilerleme/gelişme ile Batılı yaşam pratiklerini eşit gördüklerini ifade eder. Buna göre Batı tarzı yaşam düşüncesi gelişme ve bazı aile pratikleri arasında zorunlu bir ilişki kurmayı salık verir. Örneğin az çocuk sahibi olmak gelişmeyi destekleyen, geniş aile ise buna engel olan bir durum olarak algılanmaktadır (Barret ve Frank, 1999; Donaldson, 1990; Harkavy, 1995; Hodgson, 1983; Hodgson, 1988). Basitçe ifade edecek olursak uzun yıllar politika yapıcıdan sıradan vatandaşa kadar geniş bir kitle nüfusta artış olmasının, kısaca daha fazla insanın belli bir ülkede yaşamasının yaşam ve sağlık standartlarında düşme olmadan, ekonomik gelişmede yavaşlama olmadan gerçekleşmeyeceğini düşünmüştür. Bu bağlamda nüfus planlama programları, modernleşme ve ilerleme ile bir tutulmuş ve pek çok ülkede hükümetler nüfus planlamayı Batılılaşma, modernleşme adına gerçekleştirmişlerdir. Bu mesaj yazılı ve görsel medya aracılığı ile insanlara iletilmiş, yine sivil toplum örgütlerinin çalışmaları da etkili olmuştur (Mita ve Simmons, 1995; Philips vd., 1993). Başlangıçta yavaş ve önemsiz başlayan bu eğilim, yer yer tepki görmüş fakat zamanla kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır. Hükümetler, üniversiteler, ulusal ve uluslararası ölçekteki kuruluşlar nüfus planlamasının destekleyicisi olmuşlardır. Ve 1984’e

gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin %93'ü nüfus planlama için çeşitli politikalar yürütmüşlerdir (Johnson, 1994; Nortman, 1985). Örneğin Çin'in, eleştirilere ve karşı yönde reform hareketlerine rağmen, halen devam etmekte olan, her aile için yalnızca bir çocuk sahibi olma politikası bu çabanın bir ürünüdür (Thornton, 2005). Ülkemizde de 1960 sonrası uygulanmaya başlayan nüfus planlama politikaları 5 yıllık kalkınma ve gelişme stratejilerinin bir parçası olarak yapılmıştır. Yine evlilik şekli, aile içi ilişkiler, çocuk yetiştirme tarzı gibi aile biriminin pek çok yönü Batı düşüncesi etkisinde yoğun eleştirilere maruz kalmış, tüm bu söylemler ışığında Batı tarzı aile pratikleri insanların ailevi kararları vermelerinde etkili olmuştur. Yine bir diğer yaygın kanaat ise ailedeki modernleşmenin toplumun genel anlamda modernleşmesi, toplumun genel anlamda modernleşmesinin ise ailedeki modernleşmeyi tetiklediği yönündedir. Bu düşünceye göre gelecekte her durumda aileler değişme ve Batılı örnekleri model alma durumundadırlar. Tüm bu algısal durumlar bireylerin davranış kalıplarını, hayati kararlarını etkiler. Gelişimsel idealizm teorisi tam da bu noktada bu etkinin niteliğini ve bu etkiyi tetikleyen ya da tam tersi etkisiz kılan faktörleri incelemektedir (Thornton, 2005;2001; Thornton vd, 2012).

Modernleşme ve Batılılaşma düşüncesi ile bağlantılı olarak son yıllarda yapılan çalışmalar insanların gelişme ve doğurganlık arasında nasıl bir bağ kurduklarını göstermek adına somut örnekler sunmaktadır. Bu literatürün ana mesajı ise şöyledir: Medya, imge ve mesajlar yolu ile insanların tüketim isteklerini ve alışkanlıklarını artırmakta, fazla tüketme isteği ise bireylerin geniş aile tercihini değiştirmelerine sebebiyet vermektedir. Bu durum dolaylı olarak doğurganlığı negatif etkilemektedir (Faria ve Potter, 1999; Freedman, 1979; Homik ve McAnany, 2001). Daha yüksek standartlarda bir hayat yaşamak ve daha fazla ve rahat tüketebilmek için doğurganlığı erteleme eğilimini kanıtlayan çalışmalar konunun özellikle Amerika bağlamında artan önemine dikkat çekmektedirler (Barber, 2001; Easterline, 1980). Yine bu çalışmalar yazılı ve görsel basının doğurganlık ile tüketim arasındaki bu dolaylı etkileşimi önemli ölçüde ve sürekli olarak tetiklediğini belirtmektedirler (Barber ve Axinn, 2004).

Özetleyecek olursak nüfus planlama programlarının verdiği en temel mesaj, az çocuk sahip olma ile sosyo-ekonomik gelişmenin birbirine zorunlu olarak bağlı olduğu fikridir. Dolayısıyla nüfus planlama ve doğurganlık üzerine yapılan programlar gelişimsel ve kalkınma odaklı bir yaklaşımdan yola çıkmıştır (Thornton vd., 2012). Bu noktada önemli olan, makro planda politika yapımcıların sahip olunan çocuk sayısı ve sosyo-ekonomik gelişme arasında gördükleri zorunlu ilişkinin vurgulanması değil, bu fikri altyapının sıradan insanlara nasıl yansıdığı, onların demografik pratiklerini nasıl etkilediğinin tespit edilmesidir. Son yıllarda yapılan çalışmalar bu etkileşimi doğrular niteliktedir.

Bu bağlamda örneğin Thornton&Philipov (2009) Doğu ve Orta Avrupa bağlamında yaptıkları çalışmada, 1980 sonlarından itibaren, özellikle de Doğu Avrupa'daki politik değişime ve dışa açılma hareketlerine paralel olarak evlilik ve doğurganlık oranlarında dikkate değer bir düşüş ve evliliğe alternatif oluşturabilecek birlikteliklerde yine önemli oranda bir artış olduğunu gözlemlemektedirler. Yine bu araştırmacılar doğurganlık oranlarındaki düşüş ile ilintili olarak gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımında da artışa dikkatleri çekmişlerdir. Bu konu ile alakalı bir başka örnek ise, Uluslararası Doğurganlık Değişimi Projesi'dir. Doğurganlığı belirleyen etkenler ve doğurganlık oranlarındaki azalmanın sebeplerinin araştırıldığı bu çalışmada, elde edilen bulgular insanların gelişme, modernleşme ve nüfus sayısının azalması arasındaki ilişkiyi içselleştirdiklerini gözler önüne sermektedir. (Bkz. Georgina Binstock, Kathryn M. Yount, Mohammad Jalal Abbasi-Shavazi, Dirgha Ghimire, Arland Thornton ve YuXie, 2012). Çalışma, aralarında Arjantin, Mısır, İran, Nepal ve Amerika Birleşik Devletleri'ni kapsayan bir örneklem ile birbirinden gerek coğrafya, gerekse kültürel yapı itibarıyla farklı 6 ülkede yapılmış ve katılımcıların doğurganlık ile sosyo-ekonomik gelişim arasında bir bağ kurup kurmadıkları test edilmiştir. Buna göre, tüm ülkeler içinde katılımcılardan doğurganlığın azalmasının ekonomik gelişmeyi hızlandıracağını düşünenlerin oranı %83 ile %99 arasında değişmektedir. Çalışmanın en can alıcı yanı ise katılımcıların

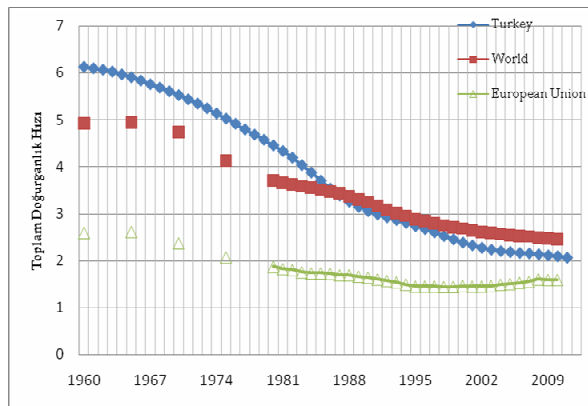
gelecekte ülkelerinde nüfus sayısında herhangi bir azalma bekleyip beklemedikleri ve azalma olması durumunda yaklaşımlarının ne olacağı soruları üzerine verdikleri cevaptır. Buna göre nüfus sayısında bir azalma bekleyenlerin oranı çarpıcı oranda yüksek iken, nüfus sayısında azalma olursa bunun o ülkenin gelişmesi adına olumlu bir durum olacağı düşüncesinde olanların yüzdesi örneğin Çin için %92,2 iken Mısır'da %88,5 ve İran'da 68,7'dir.

Özetleyecek olursak, bahsi geçen çalışmaların da işaret ettiği gibi nüfusun azalması ve doğurganlığın düşmesinde bireylerin çocuk sahibi olma konusundaki değişen algıları, diğer bir ifade ile doğurganlığın azalmasının ekonomik gelişmeyi hızlandıracağı düşüncesinin de etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla düşen doğurganlık oranları üzerinde etkili olan faktörleri eğitim seviyesindeki değişiklik, özellikle kadınların daha fazla oranlarda eğitim ve iş hayatına katılmaları, ırk, ülkelerin ekonomik yapıları ile ilintili olarak sadece yapısal faktörler ile açıklamaya çalışmak resmin bütününe görmemize engel olmaktadır. Yapısal faktörlerin yanı sıra düşünsel faktörleri de kapsayan çalışmalar yapmak örneğin kültürel değerlerin, normların, tutumların, insanların ideal aile algılarının da etkisine bakmak daha gerçekçi ve kapsamlı bulgular elde etmemize yardımcı olacaktır.

Türkiye'de Sahibi Olunan Çocuk Sayısı ve Değişen Normlar

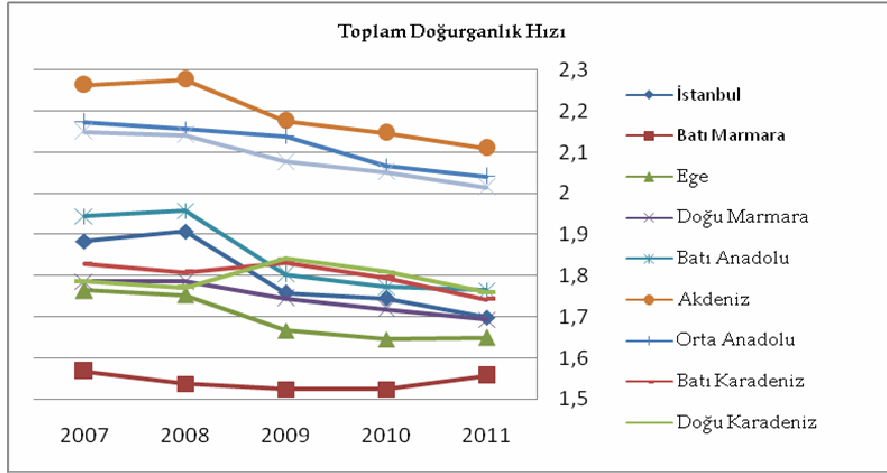
Türkiye'de doğurganlık oranı literatürde doğurganlık yenilenme düzeyine (2.10) yani neslin kendini yeniden üretme seviyesi olan yenilenme seviyesine çok yakın bir noktaya, 2.15'e (TDH) kadar düşmüştür. Aşağıdaki grafikte de (Grafik 1) görüldüğü gibi 1950'li yıllarda kadın başına ortalama 6-7 çocuk düşerken, 1950'li yıllardan itibaren azalma görülmüş ve istikrarlı bir şekilde ilerleyen bu düşüş, 1970'li yıllarla birlikte ivme kazanarak 2000'li yıllarda yenilenme seviyesinin sınırına kadar yaklaşmıştır. Başka bir deyişle, 1968-2008 dönemindeki 40 yıllık süreçte toplam doğurganlık hızı kadın başına 5,7 çocuktan, 2,2 çocuğa düşmüştür (Koç, vd., 2010). Ülkemiz özelinde pek çok alanda karşılaştığımız gibi doğurganlık meselesinde de bölgesel farklılıklar, kırsal alanlardaki toplam doğurganlık hızı 2.68 ile kentsel alanlardaki doğurganlık hızından daha yüksek bir oranda seyretmektedir. Aşağıdaki grafikte (Grafik 2) görüldüğü üzere batı bölgelerimizde toplam doğurganlık hızı 1.75 civarı gibi yenilenme seviyesinin altında iken, doğu bölgelerimizde toplam doğurganlık hızı yenilenme seviyesinin üzerinde 3.25 olarak ölçülmektedir (Eryurt, Adalı ve Şahin, 2010). Doğurganlık ile paralel ilerleyen bir başka demografik durumda yaşlı nüfusun artmasıdır. Türkiye'de 1975 yılına kadar nüfusun ancak yüzde 3-4'ü 65 ve üstü yaşlarda iken, günümüzde bu oranın yüzde 7'nin üzerine çıktığı görülmektedir. Yaşlı nüfusun azalan doğum oranlarına paralel olarak artacağı tahmin edilmektedir. Örneğin 2023'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının yüzde 10'a yükselmesi beklenmektedir (Koç, vd., 2010).

Grafik 1: Toplam Doğurganlık Hızı 1960-2009.

Kaynak: Grafik Dünya Bankası veri bankası kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2: Toplam Doğurganlık Hızı ve Bölgeler Arası Değişim 2007-2011

Kaynak: Grafik Dünya Bankası veri bankası kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sosyo-ekonomik durum doğurganlık üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Buna göre, sosyal güvenceli bir işte çalışan, lise ve üzeri eğitime sahip olan, ülkenin batısında yaşayan alt nüfus grupları ortalama olarak 2'den az çocuğa sahip olurken, ülkenin doğusunda yaşayan, eğitimi olmayan kadınlar 3'ten fazla çocuğa sahip olmaktadır (Koç, vd.,2010). Kadınların doğurganlık durumlarını etkileyen önemli bir değişimde yaşa özel doğurganlık hızındaki meydana gelen değişimdir. Buna göre, daha önce doğurganlığın en fazla yaşandığı yaş grubu 20-24 iken, günümüzde en yüksek yaşa özel doğurganlık hızının 25-29 yaş grubunda olduğu görülmektedir (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008). Bu durum, Türkiye'de doğurganlığın ileri yaşlara ertelendiğini gösteren önemli bir bulgudur.

Eryurt, Adalı ve Şahin'in (2010) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması Analizinde belirttikleri gibi, ülkemizde doğurganlığın düşüşünde rol oynayan etkenleri üç temel faktör ile özetlemek mümkündür. Buna göre, gebeliği önleyici yöntem kullanımı doğurganlığın düşmesinde %67'lik bir payla en etkili faktördür. Yine geç evlilik ya da evlendikten sonra çocuk sahip olmanın ertelenmesi yüzde 24'lük bir payla ikinci önemli faktör durumundadır. Son olarak, doğum sonrası geçici kısırlık ve istemli düşük ise yüzde 5'lik bir payla doğurganlığı belirleyen faktörler arasında yerini almaktadır. Bu rakamlar bize Türkiye'de düşen doğum oranlarının bireylerin planlı ve bilinçli tercihlerini yansıttığını göstermektedir. Bu durum, politika belirleyiciler tarafından dikkate alınmalı, doğurganlığa yönelik sağlık hizmeti ya da reformlar yapılırken son yıllarda bireylerin çocuk sahibi olma hususundaki olumlu ya da olumsuz tutumları, çocuk sahibi olma hususundaki kaygıları ve ideal aile kavramı hakkındaki duruşları tespit edilerek, bu tespitler ışığında gerekli ön çalışmalar yapılmalıdır. Ancak bu şekilde daha gerçekçi ve uzun vadede olumlu dönüşümü olan sonuçlar elde edilebilecektir.

Bu çalışmada daha öncede vurguladığımız gibi gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde modernleşme/ilerleme olgusu doğurganlığın değişiminin önemli ölçütlerinden biri haline gelmiştir. Küreselleşme, yazılı ve görsel medya hatta günümüzde bilginin yayılımını artık bir ana indirgemiş olan sosyal medya, popüler kültürü bir dünya kültürü haline getirmiştir. Tek tip bir dünyaya yönelen yer küremiz aynı zamanda tek tipleşmiş bir dünya kültürünü içselleştirmeye başlamıştır. Bu dünya kültürü ise (World culture) temellerini Batı normlarından alan bireycilik, rasyonalite, özgürlük, eşitlik, eğitim ve insan hakları gibi kavramları vurgulayan ve ilerleme, modernleşme ve gelişmeyi ise en önemli elementleri olarak belirleyen ve Batı ve Batı dışında pek çok ülkede etkin olan bir kavramdır (Krücken&Drori, 2009; Meyer et al., 1997; Thomas et al., 1987). Batılılaşmayı gelişme ve ilerleme ile eşdeğer gören

ve yukarıda bahsi geçen gelişimsel idealizm teorisi de yine dünya kültürü kavramının bir ögesidir(Thornton vd., 2012).

Ülkemiz özelinde meseleyi ele alacak olursak, bilindiği üzere ülkemiz Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren Batı'yı hayatın pek çok alanında referans alan, Cumhuriyet'in kuruluşunda itibaren ise Batılılaşmayı milli bir proje olarak uygulayan bir modernleşme tecrübesi geçirmiştir(Özdalga,2005;Zürcher,2005;Göle,2000;Arat,1997;Okyar,1997). Uygulanan devrim politikaları ile Batı norm ve değerleri sadece sosyal ve politik alanda değil; özel alanda da etkisini göstermiştir. Batılı politikalar gayri resmi yollar ile insanların hayatlarını etkiler iken, devlet politikaları ve reformlar ile de bireylerin hayatlarını şekillendirmiştir. Örneğin Türk Medeni Kanunu'nda yapılan yenilikler özel alana dair önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir (Ortaylı, 1994; Kavas ve Thornton, 2013). Erken Cumhuriyet döneminde hızlı ve istikrarlı bir şekilde başlayan modernleşme projesi günümüze değin kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Günümüzde ise Avrupa Birliği'ne girme ajandası bağlamında gerek sosyo-politik ve ekonomik alanda gerekse özel alanda varlığını hissettirmektedir. Örneğin, 2004 yılında Türk Ceza Kanunu ve Medeni Kanun'da yapılan reformlar ile aile ve kadına dair pek çok mesele Batı standartlarında revize edilerek yenilenmiştir (Kavas, 2006).

Modernleşme projesinin doğurganlık üzerindeki etkisine en önemli örnek 1960 yılı itibari ile uygulanan nüfus planlamasıdır. 1960'lı yıllarda dönemin ilk beş yıllık Kalkınma Planı'nda nüfusun kontrol altına alınmaması halinde hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışının kişi başına gayri safi milli hasılanın düşüşüne yol açması, ekonomik yatırımlar yerine hızla artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için demografik yatırımlara yönelmesi, genç yaşlardaki nüfusun hızlı artışının istihdam sorunları yaratması, kentlerin kontrolsüz bir şekilde büyümesi ve tarımda gizli işsizlik problemleri gibi potansiyel sorunları beraberinde getireceği vurgusu yapılmış, nüfus planlamasının yapılmasının önemine işaret edilmiştir (Koç, vd., 2010).1960'lı yıllardan beri uygulanan politikalar netice vermiş ve daha önceki sayfalarda gösterilen grafiklerde de açıkça görülebileceği gibi,doğum oranlarında sürekli ve dikkat çeken düşüşler yaşanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, gerek dünya ölçeğinde gerekse Türkiye özelinde literatürün doğurganlık oranlarındaki dikkat çekici düşüş bağlamında altını çizdiği önemli husus gelişme/kalkınma ile doğurganlık arasında kurulan ilişkidir. Nüfus planlama programlarının da altında yatan temel mesaj az çocuk sahip olma ve sosyo-ekonomik gelişmenin birbirine zorunlu olarak bağlı olduğu fikridir. Bu gerçeğin nüfus planlama programlarının uzun yıllar hükümetlerin önem verdiği bir politika olduğu ve Batılılaşmanın ülkenin resmi ajandası olduğu ülkemizde, düşen doğum oranlarında etkili olduğu açıktır. Dolayısıyla dünya kültürünün etkisinde değişme gösteren kültürel normların, Türkiye'de dramatik seviyede azalan doğurganlık oranları üzerinde etkisini araştırmak bir gereklilik halini almıştır.

Ülkemizdeki literatüre bakıldığında iki önemli faktör dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki, Türkiye'de doğurganlık üzerine yapılan çalışmaların bir literatür oluşturmaya dahi yetecek sayıda olmayışdır. Doğurganlık oranlarında düşme ülkenin gündemini işgal eden bir konu olmasına rağmen bilim camiasında çok ilgi görmemektedir. Literatürün yeterince geniş olmaması ise yeni bir çalışma yapmayı güçleştirmektedir.

Bir diğer faktör ise mevcut çalışmalarda doğurganlığın ele alınış şeklidir. Doğurganlık ve onu çevreleyen pek çok değişken bulunmaktadır. Şüphesiz tüm bu değişkenlerin gerek birbirleri ile ilişkili gerekse bireysel olarak derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu şekilde

yapılacak bir çalışma Türkiye’de doğurganlığın temel karakteristiği üzerine kapsamlı bir resim elde etmemize yardımcı olacaktır. Hali hazırda yapılmış olan çalışmalardan en önemlileri Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilen, 1993’ten 2008’e kadar her 5 yılda bir tekrar edilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları rapor ve yayınlarıdır. Yine Nüfus ve Sağlık Araştırmalarından elde edilen veriler ile yapılmış farklı bireysel çalışmalarda bulunmaktadır. Fakat tüm bu çalışmalarda ortak nokta ağırlıklı olarak yapısal faktörlerin incelenmiş olmasıdır. Sosyo-ekonomik durum, şehirleşme, bölgesel farklılıklar, bireylerin özellikle kadınların eğitim düzeyleri, çocuk sahibi olunan yaş, evlilik yaşı vb. faktörler bu araştırmalarda temel değişkenlerdir. Tüm bu yapısal faktörlerin etkinliği yadsınmamakla birlikte, ideal aile yapısı algısı, örneğin ideal aile büyüklüğü algısı, çocuk sahibi olmanın anlamı, bireylerin sahip olunan çocuk sayısı ile modernleşme arasındaki kurdukları bağlantı gibi birçok farklı algısal ve düşünsel faktörde değişken olarak ele alınabilir. Türkiye’de doğurganlığın karakteristik özelliklerini inceleyecek olan bir çalışmada yapısal ve düşünsel faktörlerin beraber incelenmesi daha büyük bir resmi görmemize yardımcı olacaktır. Daha kapsamlı bir çerçevede meseleyi analiz etmek akademik anlamda bilimsel değeri yüksek çalışmaları beraberinde getireceği gibi, konu ile alakalı iyileştirmeye yönelik politika üretme noktasında da daha sağlıklı, daha gerçekçi sonuçları elde etmemizi sağlayacaktır. Pratik olarak uygulanabilir ve uzun vadede sürdürülebilir reformlar yapmanın şartı, hiç şüphesiz, çözümlü hedeflenen meseleyi farklı yönleri ve tüm detayları ile birlikte anlamaktır.

KAYNAKÇA

- AGHION, P., Howitt P., (1992). “A model of growth through creative destruction”, *Econometrica*, S. 60, s. 323-351.
- ABADIAN, Sousan (1996). “Women’s Autonomy and Its Impact on Fertility”, *World Development*, S. 24, s. 1793-1809.
- ARAT, Yeşim (1997). *The Project of Modernity and Women in Turkey*, In Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba (Eds.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Washington D.C. Washington Üniversitesi Yayınları, s.95-113
- BALK, Deborah (1994). “Individual and Community Aspects of Women’s Status and Fertility in Rural Bangladesh”, *Population Studies*, S. 48, s.193-210.
- BARBER, Jennifer S., (2001) “Ideational influences on the transition to parenthood: Attitudes toward child bearing and competing alternatives”, *Social Psychology Quarterly*, S. 64, s. 101-127.
- BARBER, Jennifer S ve Axinn, William G., (2004). “New Ideas and Fertility Limitation: The Role of Mass Media”, *Journal of Marriage and Family*, S. 66, s. 1180-1200.
- BARRETT, D. & Frank, D. J., (1999). “Population control formational development: From World discourse tonational policies.” In *Constructing world culture: International nongovernmental organizations since 1875*, (Eds.) J. Boli, & G. M. THOMAS (s. 198-221). Stanford: Stanford Üniversitesi Yayınları.
- BASU, A.M., (1996) “Girls’ Schooling, Autonomy and Fertility Change: What do These Words Mean in South Asia?” (s.48-71) in *Girls’ Schooling, Women’s Autonomy, and Fertility Change in South East Asia*, (ed) R. Jeffrey & A.M. Basu. Thousand Oakes, CA.: Sage Yayınları.
- Bloom, D. E., Canning, D., ve Fink, G. (2010) “Implications of Population Ageing for Economic Growth”, *Oxford Review of Economic Policy*, S.26, s.583-612.
- Bloom, D. E., Canning, D., Manseld, R. K., ve Moore, M., (2007). “Demographic change, social security systems, and savings”, *Journal of Monetary Economics*, S. 54, s. 92-114.
- BORSCH-Suppan, A. ve Ludwig, A., (2009). “Aging, Asset Markets, and Asset Returns: A View from Europe to Asia”, *Asian Economic Policy Review*, S. 4, s. 69-92.
- BUMPASS, L. (1987). “The risk of an unwanted birth: The changing context of contraceptive sterilization in the U.S”. *Population Studies: A Journal of Demography*, S.41, No.3, s. 347-363
- CAIN, Mead (1984) “Women’s Status and Fertility in Developing Countries: Son Preference and Economic Security”. World Bank Staff Working Papers, S. 682.
- CALDWELL, John (1982) *Theories of Fertility Decline*. London: Academic yayıncılık.
- CLELAND, John ve Christopher Wilson (1987). “Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View”, *Population Studies*, S. 41, s.5-30.
- DADDIO, A.C. ve Derkole, Mira, (2005). “Fertility Trends and Determinants, Directorate of Employments”, *Labour and Social Affairs*, Paris: OECD yayınları.
- DYSON, Tim ve Mick Moore (1983). “On Kinship Structure, Female Autonomy, and Demographic Behavior in India”, *Population and Development Review*, S. 9, s. 35-60.
- DONALDSON, P. J. (1990). *Nature against us: The United States and the world population crisis, 1965-1980*. Chapel Hill: North Carolina Üniversitesi Yayınları.
- EASTERLIN, R. A. (1980). *Birth and Fortune*, New York: Basic Books Yayınları.
- Eryurt, Mehmet Ali, Adalı, Tuğba, Şahin, Emel (2008) *Türkiye’de Doğurganlığın Dönüşümü: Alt Nüfus Gruplarındaki Farklılıklar, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması İleri Analiz Raporu, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Araştırmaları Enstitüsü, Ankara*.
- FARIA, V. E. ve Potter, J. E., (1999). “Television, tele-novelas, and fertility change in north-east Brazil”. In R. Leete (Ed.), *Dynamics of values in fertility change* (s. 252-272). Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- FREEDMAN, R., (1979). “Theories of fertility decline: A reappraisal”, *Social Forces*, S. 58, s.1-17.
- GERTLER, M., (1999). “Government debt and social security in a life-cycle economy”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, S. 50, s.61-110.
- GEORG Krücken ve S. Drori Gili, (2009) *World Society: The Writings of John W. Meyer*, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- GÖLE, Nilüfer (1996) *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GRUESCU, S. (2007). “Population Ageing and Economic Growth”, *Physica*, Heidelberg: Verlag Yayınları.

- GRUBER, J. ve Wise, D. (1998). "Social security and retirement: an international comparison", *American Economic Review*, S.88, s.158-163.
- GWAKO, Edwins L. M., (1997). "Conjugal Power in Rural Kenya Families: Its Influence on Women's Decisions about Family Size and Family Planning Practices", *Sex Roles*, S. 36, s. 127-147.
- HARKAVY, O., (1995). *Curbing population growth: An insider's perspective on the population movement*, New York: Plenum Yayınları.
- HODGSON, D., (1983). "Demography as social science and policy science." *Population and Development Review*, S. 9, s. 1-34.
- HODGSON, D., (1988). "Orthodoxy and revisionism in American demography." *Population and Development Review*, S. 14, s. 541-569.
- HOMİK, R.veMcAnany, E., (2001). "Massmedia and fertility change", In J. B. Casterline (Ed), *Diffusion processes and fertility transition*, Washington, DC: National Academy Yayınları.
- JOHNSON, S. P., (1994). *World population – turning the tide: Three decades of progress*, London:Springer,
- JONES, C. I. R., (1995). "D-based models of economic growth", *Journal of Political Economy*, S. 103, s. 759-783.
- KAA, Van De (2010). "Universal History and Population Change", *Demografya*, S. 53 No. 5, s. 5-20
- KAVAS, Serap (2006). "Turkish Modernization: Present Challenges within the Context of the Ak Party and the European Union", *Insight Turkey*, S.8, No. 4, s.33-48
- KAVAS, Serapve Thornton, Arland (2013). "Adjustment and Hybridity in Turkish Family Change: Perspectives from Developmental Idealism" *Journal of Family History*, S. 38, No. 2, s.223-241.
- KLAUSPRETTNER, David E. Bloom ve Holger Strulik, (2012). "Declining fertility and economic well-being: do education and health ride to there scue?", PGDA WorkingPaper, S. 84.
- KOÇ, İsmet, Eryurt, Mehmet Ali, Adalı, Tuğba Seçkin, Pelin (2008) *Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008*, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Araştırmaları Enstitüsü, Ankara
- Mason, Karen O. Ve Anju M. Taj., (1987). "Differences between Women's and Men's Reproductive Goals in Developing Countries", *Population and Development Review*, S.13, s. 611-638.
- McDonald, Peter (2000). "Gender Equity in Theories of Fertility Transition", *Population and Development Review*, S.26, s. 427-439.
- MEYER, John, J BoliG Thomas ve F. Ramirez (1997) "World Society and the Nation-state", *American Journal of Sociology*, S. 103 No. 1, s. 144-181.
- MİTA, R. ve Simmons, R. (1995). "Diffusion of the Culture of Contraception: Program Effectson Young Women in Rural Bangladesh", *Studies in Family Planning*, S.26, s. 1-13.
- NORTMAN, D. L., (1985). "Population and family planning programs: A compendium of data through 1983", *Population Council*, New York.
- OKYAR, Osman (1984). "Ataturk's Quest for Modernism" in *Ataturk and Modernization in Turkey*", Jacop M. Landau (Eds), Colorado: Westview Yayıncılık, s.45-57.
- ORTAYLI, İber (1994). *Studies on Ottoman Transformation*, İstanbul: İsis Yayınları.
- ÖZDALGA, Elizabeth (2005) 'Introduction'. In Elizabeth Özdalga (eds) *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. Newyork: Routledge.
- PHILLIPS, J. F.,Hossain, M. B., Simmons, R. ve Koenig, M. A., (1993). "Worker-Client Exchangesand Contraceptive Use in Rural Bangladesh.", *Studies in Family Planning*, S. 24, s. 329-342.
- RINDFUSS, R. R., Morgan, S. P. Ve Swicegood, G., (1988). *First births in America: Changes in the timing of parenthood*, Berkeley: California Üniversitesi yayınları.
- ROBERT Schoen, Nan Marie Astone, Young J. Kim, Constance A. Nathanson ve Jason M. Fields, (1999). "Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior?", *Journal of Marriageand Family*, S. 61, s.790-799.
- ROMER, P., (1990). "Endogenous technological change", *Journal of Political Economy*, S. 98, s. 71-102.
- SAMORODOV, Alexander (1999). "Aging and Labour Markets for Older Workers", ILO Employmentand Training Papers, S. 33.
- SEGERSTROM, P. S., (1998). "Endogenous growth with outscale elects", *American Economic Review*, S. 88, s.1290-1310.
- THOMAS, George M., John W. Meyer, Francisco O. Ramirez, ve John Boli (1987). *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*, Beverly Hills: Sage yayınları.
- THOMSON, E., (1997). "Couple Childbearing Desires, Intentions, and Births". *Demography*, S. 34, s. 343-354.
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Social Indicators*, Paris, 2005.
- THORNTON A, Binstock G, Yount KM, Abbasi-Shavazi MJ, Ghimire D ve Xie Y. (2012). "International fertility change: new data and insights from the developmental idealism framework", *Demography*, S. 49, s. 677-98.
- THORNTON, A., (2001). "The developmental paradigm, reading history sideways, and family change". *Demography*, S.38, s. 449-465.
- Thornton, A., (2005). *Reading History Sideways: The Fallacy and Enduring Impact of the Developmental Paradigm on Family Life*. Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları.
- THORNTON, Arland ve Philipov, Dimiter (2009) "Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework", *European Journal of Population*, S. 25, s. 123–156.
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, TSNA, İleri Analiz Çalışması (2010), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara.
- WESTOFF, C. F. Ve Ryder, N. B., (1977). "The predictive validity of reproductive intentions", *Demography*, S. 14, s.431-453.
- World Bank, (2013). *World Development Indicators*, <http://data.worldbank.org>
- ERYURT, Mehmet Ali, Adalı Tuğba, Şahin Emel, (2010). "Türkiye'de Doğurganlığın Dönüşümü: Alt Nüfus Gruplarındaki Farklılaşmalar", *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008 İleri Analiz Çalışması*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara.
- ZURCHER, Eric J. (2005) "Ottoman Source of Kemalist Thought". In Elizabeth Özdalga (Eds) *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, New York: Routledge Yayıncılık.